

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – 100

□ *28 may 1918-ci ildə müsəlman Şərqində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması xalqımızın tarixinə çox əlamətdar bir hadisə kimi daxil olmuşdur. AXC Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi tarixinin əsas mərhələlərindən biridir. Onun yaradılması uzun illər xalqımızın azadlıq uğrunda apardığı mübarizəsinin məntiqi və qanunauyğun nəticəsi olmuşdur.*

Azərbaycançılıq vətəndaş millətçiliyinin konkret tarixi forması olaraq xalqımızın siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlişinə yönələn bir ideyadır. Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsi tarixi azərbaycançılıq ideyasının formalaşması və sonrakı inkişafı ilə bağlıdır. Azərbaycançılıq XIX əsrin ikinci yarısında yeni bir şəraitdə xalqımızın siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlişi ideyası kimi formalaşmağa başlayır.

Məlum olduğu kimi, o vaxt Azərbaycan çar Rusiyanın bir əyaləti idi. Çar Rusiyanın milli siyasəti isə milli azlıqların ruslaşdırılması, hüquqlarının pozulması və istismarına əsaslanırdı. Qeyd olunan vaxt xalqımızın milli azadlıq uğrunda mübarizəsi Azərbaycanda milli ideyanın formalaşmasının əsas hərəkətverici qüvvəsi idi.

XX əsrin əvvəllərində yaşamış tanınmış türk sosioloqu Ziya Göyaltpa görə, Şərq xalqlarının milli hərəkatı ardıcıl olaraq üç mərhələdən keçir: mədəni, siyasi və iqtisadi mərhələdən Şərq xalqlarının milli hərəkatı onların mədəni oyanışından başlayaraq siyasi hərəkat formasını qəbul edir və daha sonra iqtisadi proqramların tərtib edilməsi mərhələsinə daxil olur.

Ziya Göyaltpın qeyd etdiyi kimi, azərbaycançılıq da özünü ilkin olaraq XIX əsrin ikinci yarısında meydana gəlmiş mədəni hərəkat kimi göstərdi. Həmin vaxtdan başlayaraq milli ədəbiyyatın, incəsənətin və maarifçilik hərəkatının başında Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri dururdular. Onlar Mirzə Fətəli Axundzadənin başladığı ənənəni davam etdirərək dini fanatizmi, xalqın inkişafına mane olan köhnəlmiş adət-ənənələri tənqid edir, xalqı elmə və təhsilə yiyələnməyə çağırırdılar. Onlardan bəziləri hətta çar Rusiyanın milli siyasətini tənqid edərək onu məhiyyətinə görə şovinist adlandırırdı.

Azərbaycan maarifçilərinin fəaliyyəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılırdı:

1. “Üsul-u Cadid” (yeni metod) yeni təlim metodunun tətbiqinə əsaslanan milli məktəblərin açılması

“Üsul-u Cadid” təlim metodu-nu ilk dəfə olaraq tanınmış kırımlı türk maarifçisi İsmayıl bəy Qaspralı (1841- 1914) tətbiq etmişdi. Məlum olduğu kimi, İsmayıl bəy Qaspralı 1883- 1914-cü illərdə Kırmda “Tərcümən” adlı qəzet nəşr edirdi. “Dildə, məsləkdə, işdə birlik” epigrafi ilə çıxan bu qəzet türk xalqlarının birliyi ideyasını təbliğ edirdi. İsmayıl bəy Qaspralı “Üsul-u Cadid” təlim metodunu türk xalqlarının savadsızlıqlarının qarşısını alınmasının bir səmərəli metodu hesab edirdi. O, XIX əsrin 70-ci illərində Baxçasarayda “Üsul-u Cadid” təlim metodunu tətbiqinə əsaslanan ibtidai məktəb açdı. Yeni metodun əsas üstünlüyü ondan ibarət idi ki, bu metod vasitəsilə şagirdlər oxuyub yazmağı qısa müddət ərzində öyrənirdilər. İsmayıl bəy Qaspralı açdığı məktəbdə təlimin forması ilə yanaşı məzmununa da ciddi dəyişikliklər etmişdi. O, tədris proqramına türk dili və qrammatikası, riyaziyyat, İslamın tarixi, coğrafiya, dünya tarixi, tibbi biliklərin əsasları kimi fənləri də daxil etmişdi. İsmayıl bəyin yeni təlim metodu haqqında məlumat çar Rusiyanın türk xalqları yaşayan əyalətlərinə surətlə yayıldı. Nəticədə bu metodu tətbiq edən məktəblər Rusiyanın müxtəlif şəhərlərdə açılırdı. 1914-cü ildə Rusiyada 5000-ə yaxın “Üsul-u Cadid” təlim metodunu tətbiq edən məktəb vardır. Belə məktəblər Bakıda, Şuşada, Salyanda, Şamaxıda, Qubada da açılırdı. “Üsul-u Cadid” məktəbləri Azərbaycanda milli-dünyəvi təhsilin inkişafına səbəb olurdu;

2. Əlifba və dil islahatı uğrunda mübarizə

Azərbaycanda əlifba islahatı uğrunda mübarizənin əsasında mövcud ərəb əlifbasının latın əlifbası ilə dəyişdirilməsi ideyası dururdu. Azərbaycan maarifçiləri bu ideyanı ərəb əlifbasının latın əlifbası ilə müqayisədə türk dilinə uyğun gəlməməsi ilə əsaslandırırdılar. Bu ideyanı ilk dəfə olaraq Mirzə Fətəli Axundzadə irəli sürmüşdür. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində isə bu ideyanı olduqca fəal şəkildə

görməli Azərbaycan maarifçiləri Məhəmməd Tağı Sıdqi və Firudin bəy Köçərli müdafiə edirdilər. Azərbaycan dilinin islahatı məsələsinə gəldikdə, maarifçilər Azərbaycan ədəbi dilinə

göstəridilər. Onların fəaliyyəti zəngin şəxslərin inanələri hesabına həyata keçirilirdi;

5. Milli qəzet və jurnalların təsis olunması

Azərbaycan maarifçiləri dərc olunan milli qəzet və jurnallara onların kütləvililiyinə görə milli- mədəni intibah ideyasının yayılmasının səmərəli vasitəsi kimi yanaşırdılar. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda dərc olunan müərəqqi qəzet və jurnallardan “Həyat”, “Yeni Həyat”, “Füyuzat”, “Yeni Füyuzat”, “İrsad”, “Tərəqqi”-ni göstərmək olar. Onlar Azərbaycan xalqının milli şüurunun formalaşmasında mühüm rol oynamış, xalqımızın

üsul-idarəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsasını qoyanlardan biridir. Azərbaycançılıq ideyası bir görkəmli siyasi və dövlət xadimi və bir publisist, mütəfəkkir olaraq M.Ə.Rəsulzadənin fəaliyyətinin nəticəsi kimi yeni mərhələyə qədəm qoydu. M.Ə.Rəsulzadə bu ideyaya tədricən gəlib çıxmışdı. O, yaradıcılığının ilkin mərhələsində ümmətçilik, islamçılıq mövqeyində dururdu. Sonra isə ümmətçilikdən millətçiliyə keçdi.

M.Ə.Rəsulzadə 1905-ci ildə “Həyat” qəzetində yazırdı ki, biz İslamsız məhv olarıq, İslam bizim üçün yeganə xilas yoludur. O, 1907-ci ildə “Təkamül” qəzetində “Tərcümən” qəzetini və onun redaktoru İsmayıl

Ağcura oğlu, Ziya Göyaltp və başqa görkəmli alimlərlə yaxınlıq edir. O, “Gənc türklər” təşkilatına rəğbət başlayır, “Türk ocağı” cəmiyyətində çalışır və onun əsas orqanı olan, 1911-ci ilin noyabr ayından nəşrə başlayan “Türk yurdu” jurnalının fəal yazarlarından biri olur. Bu jurnalın səhifələrində onun bir neçə məqaləsi çap olunur. Həmin məqalələrdən 1911-ci ildə jurnalın 4-cü sayında dərc olunmuş “İran türkləri” adlı məqaləsi xüsusilə maraq doğurur. Sözügedən məqalədə müəllif türk oxucularına Cənubi Azərbaycanın ümumi coğrafiyası və əhalisi haqqında ətraflı məlumat verir və yazır: “Azərbaycanın Qafqaziyada vəqə Rusiya tabeliyində olan bir qismi

milli azadlıq hərəkatına gətirdiyi yeni ideyaların təsiri altında Müsavatın da siyasi xəttində millətçilik-türkçülük ideyaları öz əksini tapırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, siyasi azərbaycançılıq ideyasının nümayəndələri fəaliyyətlərinin ilkin mərhələsində öz ideyalarını açıq şəkildə təbliğ edə bilmirdilər, çünki o vaxt Azərbaycan xalqı öz kimliyini dini əsasda müəyyən edirdi. Onlar öz etnik türk kimliklərini qəbul etmirdilər. Siyasi azərbaycançılıq ideyasının nümayəndələri panislamizmi Azərbaycan xalqının milli azadlıq mübarizəsinin qarşısında duran böyük bir maneə hesab edirdilər. Bununla əlaqədar M. Ə. Rəsulzadə yazırdı: “Tarixi təcrübə göstərir ki,

onlar öz əhəmiyyətini yalnız yalnız mədəniyyətlə bağlı olan məsələlərdə, türk xalqlarının mədəni irsinin qorunması uğrunda mübarizədə qoruyub saxlayır.

Beləliklə, siyasi azərbaycançılıq ideyasının nümayəndələri panislamizmi və pantürkizmi ideyalarının imtina edərək yeni bir ideyanı –azərbaycançılıq ideyasını irəli sürüldü. Azərbaycançılıq ideyası türkçülük ideyasının konkret tarixi forması idi. Bu ideya Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və milli-mədəni xüsusiyyətlərini ifadə edərək onun yüksəlməsinə yönəlmişdi. O zamanlı azərbaycançılıq məfkurəsinin nəzəri əsasını üç inkişaf istiqamətinin birliyi haqqında ideya– Türkləşmək, İslamlaşmaq və Müasirləşmək ideyaları təşkil edirdi. İlk dəfə olaraq bu ideyanı Əli bəy Hüseynzadə “Həyat” jurnalında 1905-ci ildə irəli sürmüşdü. Sonradan bu ideya Azərbaycan Demokratik Respublikasının rəsmi doktrinasına çevrildi və öz əksini onun ürgürlü bayrağında tapdı.

Azərbaycançılıq ideyası da mühüm transformasiyaya uğradı. Belə ki, 1918-ci ildə bu ideyanın tərəfdarları federativizm mövqeyində idilər və Azərbaycan ilə Rusiya

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü azərbaycançılıq məfkurəsinin inkişafının mühüm mərhələsi kimi

Etibar NƏCƏFOV,

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmləri doktoru, professor

Qaspralını millətçiliyi təbliğ etdiyi üçün tənqid edirdi.

1911-ci ilin oktyabr ayında Bakıda yaradılan “Müsavat” partiyasının ilk proqram xarakterli sənədi onun islamçılıq ideyalarını daha bariz şəkildə nümayiş etdirdi. Bu sənəddə müsəlmanların etnik kimlik əsasında deyil, məhz dini mənsubiyyətinə görə birləşməsi ideyası təbliğ edilirdi. Həmçinin, bu sənəd müsəlmanların elmə, təhsilə qovuşmalarının zəruriliyini vurğulayı, onları azadlıq uğrunda mübarizəyə çağırırdı.

M.Ə.Rəsulzadə ictimai-siyasi fəaliyyətinin başlanğıcında islamçılıq tərəfdarı olmaqla bərabər, sosial-demokratiyaya da meyil göstərmişdir. Sosial-demokratik ideyalar onun ictimai-siyasi görüşlərində də öz əksini tapmışdır. Məsələn, fəaliyyətinin başlanğıcında o, cəmiyyətin siniflərə bölünməsinə və bu siniflər arasında barışmaq ziddiyyətli olduğunu göstərərək qeyd edirdi: “Milliyyəti təbliğ edənlər həmişə sinfiyyətə göz örtüb onu görmək istəməyənəldir. Bir millətpərəst, millət dedikdə dövləti– kasıb, mülkədar–rəncibər, işverən –işçiliyi nəzərə almayıb, fəqət bir dildə danışan, bir adətdə olanları nəzərə alır”; “millətin içində siniflərin arasında birləşən təbiiyyət və təbii ziddiliyi görmür və daha doğrusu, görmək istəmir”.

Sinfi mübarizənin zəruriliyini göstərən M. Ə. Rəsulzadə yazırdı: “Camaat özü öz azadlığına görə görə çalışsın. Rəislərə yalvarmaq, onlardan mərhəmət istəməklə onun halına heç bir fayda olmaz”. O, çıxış yolunu da göstərirdi: “Camaatı ayıltmaq, onu dərrəkəli etmək üçün na lazımdır? Maarif, maarif, maarif. Ancaq elm və bilik ilə camaat özünü na olduğunu və nə edə biləcəyini qana bilər”.

M.Ə.Rəsulzadə 1904-cü ilin axırlarında “Müsəlman demokrati” “Müsavat” cəmiyyətinin” əsasında Rusiya Sosial-Demokrat Fəhlə Partiyasının (RSDFP) Bakı komitəsinin nəzdində müsəlman sosial-demokrat “Hümmət” təşkilatının yaradıcılarından biri olaraq rus və Azərbaycan bolşevikləri ilə birgə inqilabi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. Lakin o, tədricən bolşeviklərin Rusiya imperiyasının sərhədlərini saxlamaqla yalnız sinfi ziddiyyətləri aradan qaldırmaq uğrunda mübarizə apardığını hiss edərək, RSDFP sıralarından uzaqlaşdı. O, rus müstəmləkə üsul-idarəsinə qarşı

Azərbaycan milli istiqlal hərəkatının təməl daşını qurmağa başladı. 1908-ci il dekabrın 5-də Məmməd Əminin “Qaranlıqda işıqlar” pyesi tamaşaya qoyuldu. Pyesin ana xəttini milli oyanış və istiqlal hərəkatının təbliği təşkil edirdi. O, bu əsəri ilə “Azərbaycana muxtariyyət” fikrini yaymağa çalışır və rus çarizmi üsul-idarəsi istibdadını yığmağa çağırırdı. Onun bu pyesi Azərbaycanda milli-istiqlal hərəkatı ilə tam bağlı olan ilk dram əsəridir. Bu əsərdən başqa, onun həmin ildə yazdığı “Nagəhan bələ” adlı pyesi də vardır.

Bütün bunlar M.Ə.Rəsulzadənin ümmətçilik dövründən millətçilik dövrünə keçidinin başlanğıcı idi. Millətçilik ideyasının formalaşmasına onun 1911-ci ildə Türkiyəyə mühacirət etməsinin böyük təsiri olmuşdur. Türkiyədə o, türkçülük ideyaları ilə yaxından tanış olur.

Türkiyənin paytaxtında məşhur türkçülər Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Yusif bəy

də İrəvan, Gəncə və Bakı vilayətləri təşkil ediyor”.

Məlum olduğu kimi, XX əsrin əvvəllərində istər Türkiyədə, istərsə də digər ölkələrdə Azərbaycan adı altında ancaq İran Azərbaycanı başa düşülürdü. M.Ə.Rəsulzadə bu fikri yanlış hesab edirdi. O, hələ 1911-ci ildə İstanbulda “Türk yurdu” jurnalında çap etdirdiyi “İran türkləri” məqaləsində Azərbaycanın Qafqazın tərkibində olması qeyd etmişdir. Bunu da göstərmək lazımdır ki, hələ M.Ə.Rəsulzadədən qabaq maarifçi ziyalılarımızda azərbaycançılıq məfkurəsi rüşə halında olsa da, var idi. Ancaq bunu tam şəkildə siyasət meydanına M.Ə.Rəsulzadə gətirdi. O, 1915-ci ilin avqustundan “Açıq söz” qəzetini nəşr etməyə başlayır ki, bu da, əslində, gizlin fəaliyyət göstərən “Müsavat” partiyasının orqanı idi.

Məmməd Əminin millətçilik fikirlərinin formalaşmasında Şeyx Cəmaləddin Əfqaninin türkçü-millətçi nöqteyi-nəzərdən yazılmış əsərlərinin çox böyük rolu olmuşdur. Din birliyiə əsaslanan “İttihadi-islaman” daha çox dil birliyi üzərində qurulan cəmiyyətə böyük əhəmiyyət verən Əfqaninin əsərlərinin təsiri altında bir millətçi kimi formalaşan M.Ə.Rəsulzadə “Dirilik” məcmuəsində “Milli dirilik” başlıqlı silsilə məqalələrində “ümmət” və “millət” arasında kəskin fərq olduğunu göstərmişdir. O, ümmətin din birliyinə, millətin isə dil və mədəniyyət birliyinə söykəndiyini əsaslandırmışdır dilin müttəki edən ünsürlərdən biri olduğunu əsaslı faktlarla sübut etmişdir.

Bu zamanla qədar həm liberal, həm də inqilabçı milliyətçilər məxsul olduqları milliyətli müsəlman milləti adlandırırıldı. Çar hökuməti tərəfindən isə bu millət haqarətli “tatar” adlandırılırdı. Belə bir şəraitdə M.Ə.Rəsulzadənin 1915-ci ildən çap etdirməyə başladığı “Açıq söz” qəzeti ilk dəfə olaraq o vaxta qədər Qafqaz müsəlmanı və yaxud tatari deyilən xalqı türk adlandırmağa başladı. Bununla da M.Ə.Rəsulzadə “ümmət” və “ümmətçilik” dövrünü rəsmən qapamış, milliyət, türk millətçiliyi dövrünün başladığını bəyan etmişdir.

“Açıq söz” qəzetində “Dəhşətlərə bəhəd olduğunu mübaribə böyük bir haqiqəti–əsririmin milliyət əsri olduğunu sübut etdi”– yazan M.Ə.Rəsulzadə belə şəraitdə milləti öz milli varlığını qoruyub saxlamaq haqqını, hürriyətlərini qazana bilmək üçün milliyət məfkurəsi ətrafında birləşməyə və müttəşəkil bir hala gəlməyə çağırırdı. Onun Azərbaycan

panislamizmi bir tərəfdən teokratik və klerikalizmərə hərəkatın formalaşmasına səbəb olmaqla, digər tərəfdən isə müsəlman dünyasında milli ideologiyanın formalaşmasına mane olmaqla, müsəlman xalqlarının müttəqilliyinə əngəl yaradır. Biz bütün müsəlman dünyasında milli şüurun inkişafı prosesini möhkəmlətməliyik, çünki milli kimliyin formalaşması sosial tərəqqinin real səbəbidir, milli müttəqilliyin isə əsasıdır”.

Siyasi azərbaycançılıq ideyasının nümayəndələrinin millətçilik ideyasına gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, onlar əvvəlcə millətçiliyi pantürkizmi kimi qəbul edirdilər. Pantürkizmi bütün türk xalqlarının birləşməsi və “Turan” adlı türk dövlətinin yaradılması ideyasına əsaslanırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının əksəriyyəti Azərbaycanın Türkiyəyə ilhaq olmasını istəyirdi. Onların fikrinə, Rusiyanın işğalından bu yolla qurtarmaq olardı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi liderlərindən biri olmuş, hökumətin Milli Təhlükəsizlik Xidmətinin başçısı vəzifəsində işləmiş Nağı bəy Şeyxzamanlı 1964-cü ildə İstanbulda nəşr olunmuş “Azərbaycan istiqlal mücadiləsi xatirələri” adlı kitabında bununla əlaqədar qeyd edir ki, 1918-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan xalqının öz siyasi müttəqilliyini əldə etməsi üçün əlvərişli imkanları var idi. Belə ki, Rusiya xaos içərisində idi, bolşeviklər isə ölkədə gedən vətəndaş mübarizəsinə başları qarışmışdı. Osmanlı imperiyası müəyyən siyasi səbəblərə görə Azərbaycanı öz tərkibinə qata bilməzdi. Bundan başqa osmanlı dövləti Azərbaycan xalqının xahişini nəzərə alaraq Nuru paşanın rəhbərliyi altında Osmanlı ordusunu erməni və rus hərbi birləşmələrinə qarşı vuruşmaq üçün Azərbaycana göndərmişdi.

O vaxt Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatına görkəmli siyasi xadimlər rəhbərlik edirdilər. Lakin bu əlvərişli şəraitin olmasına baxmayaraq, Nağı bəy Şeyxzamanlının sözlərinə görə, xalqın xeyli hissəsi müttəqil Azərbaycan ideyasını qəbul etməyə hazır deyildi. Azərbaycan xalqının milli azadlıq hərəkatının liderlərinin əksəriyyəti panturançılıq ideyasına qarşı idilər. Bununla əlaqədar M.Ə. Rəsulzadə yazırdı ki, Azərbaycan siyasi xadimləri, xüsusilə Müsavat partiyasının nümayəndələri, romantik panturançılıq xülya hesab edərək ona qarşı çıxırdılar. Onun fikrinə, romantik, siyasi panturançılıq artıq yoxdur. Onun yerində real və konkret milli məqsədlərə yönəlmiş türkçülük vardır. Romantik panturançılığın ideyalarına gəldikdə,

arasında siyasi münasibətlərin federativizm prinsiplərinə əsaslanmasını istəyirdilər. Lakin 1918-ci il mart hadisələri zamanı bolşeviklər əsl sifətlərini göstərdilər. On minlərlə günəhsız azərbaycanlı bolşeviklər tərəfindən qırğına maruz qaldı. Məlum olduğu kimi, bolşeviklər bu qırğını erməni hərbi birləşmələri ilə bir yerdə həyata keçirirdilər. Bu qanlı hadisələrdən sonra azərbaycançılıq ideyasının qarşısında Azərbaycanın siyasi müttəqilliyinə nail olmaq məqsədi durdu.

28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradılması siyasi azərbaycançılıq ideyasının inkişafında keyfiyyətə yeni bir mərhələ idi. Bu mərhələ azərbaycançılıq iqtisadi siyasətinin inkişafının qarşısı müvəqqəti olaraq alındı. Azərbaycan xalqının tarixinin yeni mərhələsi – sovet dövrü başladı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq, o, xalqımızın tarixinin ən parlaq və ən şanlı səhifələrindən biridir. Bütün müsəlman Şərqində ilk demokratik və parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa müddət ərzində siyasi, hərbi, iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə böyük işlər həyata keçirdi. Dövlət və hərbi quruculuq sahələrində, milli ideologiya sahələrində faydalı təcrübə əldə etdi. Əldə olunan təcrübə yeni dövrdə – Azərbaycanın müttəqilliyi bərpa olunduqdan sonra öz əhəmiyyətini göstərdi. Bununla əlaqədar ümmətimilli lider Heydər Əliyev deyirdi: “Cəmi 23 ay fəaliyyət göstərmişinə baxmayaraq, ilk respublika dövründə həyata keçirilən tədbirlər müttəqil dövlətçiliyimizin əsaslarının yaradılması və gələcək inkişaf yolunun müəyyənəndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etdi”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək qeyd edir: “...Müsəlman aləmində ilk demokratik respublika yaradılmışdır. Biz fəxr edirik ki, bu tarixi Azərbaycan xalqı yazıb. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması bir daha onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı çox istedadlı, vətənpərvər və müttəqil xalqdır. Azərbaycan xalqı müttəqilliyə qovuşurdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularının xatirəsi bizim üçün əzizdir. Azərbaycan dövləti və Azərbaycan xalqı onların xatirəsinə ehtiramla yaşayır”.